

ΕΠΙΠΟΓΩΣ

‘Η ἀντιπαραβολὴ τοῦ παρόντος πρὸς τὸ πρόσφατον παρελθόν, τὴν ὁποίαν ἔπεχειρήσαμεν, κατέδειξεν τὴν βαθεῖαν μεταβολὴν, ἡ ὁποία ἔξεδηλώθη εἰς δλα τὰ πεδία τοῦ πνευματικοῦ βίου ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ ἡ ὁποία συνεχίζεται μέχρι σήμερον. Τὸ ἐνδιαφέρον ἐστράφη καὶ πρὸς τὰ ἔσω, πρὸς τὴν ψυχήν, πρὸς τὸ πνεῦμα, πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν ἰδανικῶν. Ἐπανεφανίσθη δὲ ἴδεαλισμός, ἡ φιλοσοφία ἐπέστρεψεν εἰς τὴν μεταφυσικήν, αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι μετέστησαν ἀπὸ τῆς μηχανοκρατίας εἰς τὴν τελολογίαν, αἱ πνευματικαὶ ἐπιστῆμαι ἐπέστρεψαν εἰς ἑαυτάς καὶ ἐσημείωσαν θαυμαστὴν ἄκμήν. Συγχρόνως ἐκλονίσθη ἡ τέως ἀπεριόριστος ἔμπιστοσύνη εἰς τὴν νόησιν ὡς πρὸς τὰ ζητήματα τῆς κοσμοθεωρίας, ἐπεξετάθη ἡ ἔννοια τῆς ἀληθείας καὶ ἀνεστηλώθησαν πάλιν αἱ μὴ δεκτικαὶ λόγου δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Τέλος ἔπαυσαν νὰ θεωροῦν ὡς ἀνάξιον λόγου κατάλοπον τὴν θρησκείαν, ἡ ὁποία ἐπανέκτησε τὴν θέσιν της ἐντὸς τῆς συνόλου ὑφῆς τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ ἀπέβη ἀντικείμενον εὑρείας καὶ πολυμεροῦς ἐρεύνης. Καὶ οὐδέποτε ἵσως ἡ μεταφυσικὴ ἀνάγκη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ὑπῆρξε τόσον ἔντονος ὅσον κατὰ τὴν ἐποχήν μας.

Ἐξερχόμεθα ἀπὸ μίαν θετικοκρατικὴν περίεδυν, ἡ ὁποία ὡς ἀληθῆ γνῶσιν ἔθεωρει τὴν γνῶσιν τῶν φεινομένων. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀνέλαβε πάλιν ἡ φιλοσοφία νὰ καταδείξῃ ὅτι ὑπάρχει καὶ γνῶσις, ἡ ὁποία δύναται νὰ προχωρήσῃ μέχρι τῶν μυχῶν τῆς πραγματικότητος καὶ νὰ ἐποπτεύσῃ τὸ ἀπόλυτον. Ἐξ ἄλλου γνωσιολόγοι καὶ θεωρητικοὶ τῆς ἐπιστήμης ἀπεκάλυψαν τὰ ὅρια τῆς θετικῆς ἐπιστήμης καὶ κατέδειξαν ὅτι καὶ αὗτοὶ οἱ θετικισταὶ μεταχειρίζονται κατὰ τὴν ἔρευναν λογικήν, ἡ ὁποία οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς θετικοκρατίας. Τέλος μέγα μέρος τῶν ἐκπροσώπων τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης τῆς φύσεως ἀναγνωρίζουν τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς μαθηματικῆς ἀναλύσεως, διότι διέγνωσαν τὴν σημασίαν καὶ τὸ ἀπαραίτητον τοῦ φιλοσοφικοῦ στο-

χασμοῦ διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια προβάλλει τὸ μυστηριώδες πάλιν καταστάν σύμπαν. Ἐπεὶ πρὸς πίστωσιν ἡ μνεία φυσικῶν, ὅποιοι οἱ Jeans, Eddington, Compton, Schrödinger, μαθηματικῶν, ως ὁ Weyl καὶ ὁ Conseth, βιολόγων, οἵοι οἱ Driesch, Spemann, Vialleton, Cuénot, Collin, Thomson, du Nouy, du Chardin, Alberto Blanc, Troll, Uexküll. Αἱ ἀνακαλύψεις τῆς φυσικῆς καὶ τῆς βιολογίας τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος εἶναι φανερὸν ὅτι παρεσκεύασσαν τὸ ἔδαφος πρὸς μίαν ἰδεαλιστικὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως καὶ συνέβαλαν εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς μεταφυσικῆς, πρὸς τὴν ὅποιαν ἐστράφη πάλιν ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ μὲν ἀγωνίαν ὑπενθυμίζουσαν τὴν ἀγωνίαν τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Pascal. Ἐνάλογον τροπὴν ἐπιστοποιήσαμεν καὶ εἰς τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας. Ἀπαλλαγεῖσαι τῆς φυσιοκρατίας ἐπανέκαμψαν εἰς τὴν αὐτονομίαν τοῦ πνεύματος καὶ ἀπεκάλυψαν πάλιν εἰς τὸν ἔκθαμβον ὀφθαλμὸν τὸν ἀπέραντον πλοῦτον τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου. Καὶ μία νέα ὀντολογία κατέδειξε τὰ κλιμακηδὸν χωροῦντα στρώματα τῆς πράγματικότητος καὶ ὑπεράνω ὅλων τὸ αὐτόνομον καὶ δημιουργικὸν πνεῦμα.

Ταῦτα δμως δὲν σημαίνουν ὅτι ἔπαυσαν νὰ ὑφίστανται τὰ ρεύματα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἀνεστάτωσαν τοὺς ἀνθρώπους τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Καὶ αὐτὰ συνεχίζονται μέχρι τῆς σήμερον καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ εἰς τὴν ζωὴν καθόλου. Ἡ διαφορὰ πρὸς τὴν προηγηθεῖσαν περίοδον συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ αἱ φυσιοκρατικαὶ, θετικιστικαὶ καὶ ἀντιμεταφυσικαὶ ἐκεῖναι ροπαὶ δὲν ἔχουν πλέον τὴν ὑπεροχὴν καὶ δὲν καθορίζουν, πολὺ δὲ δλιγώτερον δὲν καθορίζουν σχεδὸν μονοκρατικῶς, ὅπως τότε, τὴν κίνησιν τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν χρόνων μας. Ἐξ ἄλλου φορεῖς τῶν ροπῶν αὐτῶν ἔγιναν σύν τῷ χρόνῳ μᾶλλον αἱ μᾶζαι, ὅσαι τροφοδοτοῦνται ἀπὸ συνθήματα πολιτικὰ καὶ κοινωνικά.

***

Οὕτω ἡδραιώθη ὁ μηδενισμὸς ως εἶχε προτίθει ὁ Nietzsche καὶ ως διηγήθησαν αὐτὸν καὶ ἄλλοι καὶ ὁ Spen-

gler. "Ηδη ό Baader διέγνωσε περί τὸ τέλος τῆς ίδεαλιστικῆς περιόδου κατά τὸν παρελθόντα αἰώνα ως ρίζαν τῆς καταστροφῆς, ἡ ὅποια ἀπειλεῖ τὴν Εύρωπην, τὴν διάσπασιν τῆς ἐνδητοῦς μεταξὺ πίστεως καὶ γνώσεως. 'Η διάσπασις αὕτη ἀρχίζει ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς μεταρυθμίσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ χωρεῖ ἔκτοτε ιτροοδευτικῶς μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνος. 'Ολίγον κατ' ὀλίγον ὀδηγεῖ διὰ διαφόρων ἔξελικτικῶν σταδίων εἰς τὸν ἀθεϊσμὸν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, τὸν ὅποιον περιεγράψαμεν ἐν τοῖς ἐμπροσθεν, καὶ εἰς τὴν ἀντεπιστημονικήν συμπεριφορὰν τῶν θεολογικῶν κύκλων. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀμοιβαίας ταύτης ἀποξενώσεως ἥτο διττόν. 'Αφ' ἐνὸς ἡ κατάχρησις τῆς ἐπιστήμης πρὸς ἀνατροπὴν πάσης θείας τάξεως ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἀφ' ἑτέρου αἱ πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ἐπαναστάσεις. Τὸ τελευταῖον τοῦτο στάδιον τῆς ἔξελιξεως ταύτης οὐδὲν ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ Baader μηδενισμόν. 'Η ούσια τοῦ μηδενισμοῦ συνίσταται εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὴν ἀντικατάστασιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἀκορέστου πόθου πρὸς γνῶσιν καὶ πρὸς δύναμιν. 'Ο ἀνθρωπος ἀπαλλάσσεται παντὸς δεσμοῦ καὶ πάσης ὑποχρεώσεως. 'Αρχίζει τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς καὶ ὅ,τι ἐπακολουθεῖ δικαιώνει τὰ προαισθήματα τοῦ Baader. 'Ο Feuerbach προσπαθεῖ νὰ δειξῃ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι παρασθησις, προβολὴ καὶ ἀνάκλασις τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως. 'Ο Marx συνάγει τὰ ἐκ τῆς θεωρίας ταύτης συμπεράσματα καὶ ἀπαιτεῖ τὸν ἀφανισμὸν τῆς θρησκείας, τὴν ὅποιαν χαρακτηρίζει ως ὅπιον τῶν λαῶν. Πίστις καὶ ἐπιστήμη ἀποκλείουν ἡ μία τὴν ἄλλην καὶ ἡ ἐκκλησία εἶναι ἔχθρὸς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ γνώσεως. Τῆς ἔξελιξεως ταύτης τὸ κορύφωμα ἀποτελεῖ ὁ Nietzsche, ὁ ὅποιος διαγινώσκει καὶ τὴν σημασίαν τῆς συντριβῆς τῆς πίστεως διὰ τὸν εύρωπαϊκὸν πολιτισμόν. 'Ο Θεὸς ἀπέθανε καὶ μετ' αὐτοῦ κατέρρευσε δλόκληρος ἡ ἀξιολογικὴ τάξις τοῦ βίου καὶ τῆς κοινωνίας, ἡ ὅποια ἥτο θεμελιωμένη ἐπὶ τῆς πίστεως εἰς τὸν Θεόν. 'Αντ' αὐτοῦ ἀναμένεται τώρα ὁ ὑπεράνθρωπος, τοῦ ὅποιου ίδεωδεῖς εἶναι ἡ δύναμις καὶ ὁ ὅποιος τελεῖ πέρα τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. "Ο, τι διά τῆς μακρᾶς ἔξελιξεως τριῶν καὶ πλέον αἰώνων ὑπενόμευαν

βαθμηδὸν ἄλλοι, χωρὶς νὰ κέκτηνται σαφῆ συνείδησιν τούτου, αὐτὸς ἔκφράζει δὲ Nietzsche μὲ δαιμονικὴν συναίσθησιν τῆς καταστροφῆς. Μετὰ τῆς ὑπὸ αὐτοῦ διακηρύξεως τοῦ θανάτου τοῦ Θεοῦ ἄρχεται ἡ περίοδος τοῦ πραγματικὰ ἀθέου ἀνθρώπου, δὲ ὅποιος ζῇ, βιούλεται καὶ δρᾷ χωρὶς νὰ ἔνδιαφέρεται διὰ τὸ μεταφυσικόν του πρότυπον καὶ δὲ ὅποιος αἰσθάνεται πᾶσαν σχέσιν πρὸς τὸν Θεὸν ὡς περιορισμὸν τῶν κυριαρχικῶν δικαιιωμάτων του. Τὴν σημασίαν τῆς ἀπομακρύνσεως αὐτῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ συναίσθάνεται βαθέως, ως εἴπομεν, δὲ προφήτης τοῦ ὑπερανθρώπου. «Τὸ μέγιστον γεγονὸς τῶν νεωτέρων χρόνων, δὲ θάνατος τοῦ Θεοῦ, ἀρχίζει ἥδη νὰ ρίπτῃ τὰς πρώτας του σκιάς ἐπὶ τῆς Εύρωπης... Αἱ συνέπειαι εἶναι παρὰ πολὺ μεγάλαι, πολὺ ἀνώτεραι ἀπὸ τὴν ἀντιληπτικὴν δύναμιν πολλῶν ἢ ὅστε νὰ ἥμπορῃ νὰ εἴπῃ κανεὶς ὅτι ἔφθασεν ἥδη μέχρις αὐτῶν καὶ αὐτὴ ἡ ἀγγελία του. Πολὺ δλιγώτερον ὅτι γνωρίζουν ἥδη πολλοὶ τί ἔχει συμβῆ καὶ τί θὰ καταρρεύσῃ... Αὐτὴν τὴν μακρὰν καὶ πλουσίαν διαδοχὴν τῆς καταρρεύσεως, τῆς καταστροφῆς, τοῦ ἀφανισμοῦ, τῆς ἀνατροπῆς, δὲ ὅποια ἐπίκειται». Ἡ προφητεία τοῦ Nietzsche ἐπληρώθη. Ἡ ιστορία τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς χριστιανικῆς περὶ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ ἀντιλήψεως, δὲ ὅποιος ἔξεσπασεν ἐν τῷ μεταξύ, διακοπεὶς ἐν μέρει μόνον διὰ τῆς συντριβῆς τοῦ ἔθνικοσσιαλισμοῦ, ἔδειξε πολὺ καθαρά, ως παρατηρεῖ δε Benz, ὅποιοι χρόνοι ἀνέτειλαν καὶ τί σημαίνει ἡ ἀποκοπὴ τοῦ μεταξύ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ δεσμοῦ. Ἀνάλογον εἰκόνα ἐμφανίζει καὶ δὲ ἀνατολικὸς μηδενισμός, τὸν ὅποιον ἔκήρυξαν ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τοῦ παρελθόντος αἰώνος εἰς τὴν Ρωσίαν δὲ Ντομπρολμπούλωφ καὶ δὲ Τσερνυσέβσκι, ἀν καὶ τὰς ἀρχάς του ἔχει εἰς τὴν ἀποκαλυπτικὴν καὶ ἐσχατολογικὴν κίνησιν τοῦ δεκάτου ἔκτου καὶ δεκάτου ἑβδόμου αἰώνος, ἡ ὅποια ἀρνεῖται τὴν ιστορικὴν παράδοσιν καὶ τὰς πολιτιστικὰς ἀξίας. Καὶ πάρ' αὐτοῖς ἀντικαθίσταται δὲ Θεὸς ὑπὸ τοῦ νέου, τοῦ «καίνοῦ ἀνθρώπου» καὶ συγκροτεῖται ἐπαναστατικὸν πρόγραμμα, τοῦ ὅποιου τὸ κυριώτατον στοιχεῖον ἀποτελεῖ ἡ κατάργησις τοῦ Θεοῦ. Τὴν διατύπωσιν αὐτοῦ παρέχει δὲ Κροπότνιν, δὲ ἀναρχικὸς απόστολος τοῦ ἀνθρωποκεντρικοῦ ἀνθρωπισμοῦ. «Οἱ θεοὶ ἔξα-

φανίζονται, δπως ἔξαφανίζονται οἱ βασιλεῖς, ἡ αύθεντια καὶ τὸ κῦρος. Ποῖος θὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν τῶν θεῶν, τῶν βασιλέων, τῶν Ἱερέων εἰ μὴ τὸ ἐλεύθερον, ἐπὶ τῶν ίδίων του δυνάμεων στηριζόμενον ἄτομον;» Τὴν φύσιν τοῦ ρωσσικοῦ τούτου μηδενισμοῦ, δὸποῖος δὲν ἐκπηγάζει τόσον ἀπὸ τὴν σύγκρουσιν πίστεως καὶ γνώσεως δσον ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῆς θεοδικίας, λοιπὸν ἀπὸ ἐλατήρια ἥθικῆς φύσεως, περιγράφει κατὰ κλασσικὸν τρόπον δὲ Ντοστογιέφσκι διὰ τῆς λογοτεχνικῆς ἐκφράσεως, τὴν δποίαν παρέσχεν εἰς αὐτὸν τῇ Βοηθείᾳ τῶν φυσιογνωμιῶν, τὰς δποίας ἐδημιούργησεν. Τοιαύτη φυσιογνωμία εἶναι πρὸ πάντων δὲ Ἰβάν Καραμάζωφ. Τὸ πρόβλημα, τὸ δποῖον ἀπασχολεῖ τὸ πνεῦμα του, εἶναι ἡ κατάργησις τοῦ Θεοῦ, δὸφανισμὸς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας περὶ Θεοῦ, κόσμου καὶ ἀνθρώπου, ἡ ἀκύρωσις τῆς χριστιανικῆς περὶ βίου ἐκδοχῆς. Τὴν ἀκύρωσιν ταῦτην ἐλπίζει διὰ τῆς ἀποκτηνώσεως τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ἀνθρωποφαγίαν. Ὁ διάλογος τοῦ Ἰβάν μετὰ τοῦ Σατανᾶ ἀποκαλύπτει τὴν στενὴν ἀλληλουχίαν, ἡ δποία ὑφίσταται μεταξὺ τῆς περὶ Θεοῦ ίδεας καὶ τοῦ ίδεώδους τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Ὁ ἀρνητὴς τοῦ Θεοῦ διάβολος εἶναι συγχρόνως δὲ κῆρυξ τοῦ δόγματος περὶ τοῦ ὑπερανθρώπου, τοῦ «καινοῦ» ἀνθρώπου, δὸποῖος ἀπετάξατο τῷ Θεῷ καὶ ὑψώσεν, εἰς Θεόν τὸν ἔαυτόν του. «Ἐκεῖ ὑπάρχουν νέοι ἄνθρωποι. Προτίθενται νὰ καταστρέψουν τὰ πάντα καὶ νὰ ἐπαναρχίσουν ἀπὸ τὴν ἀνθρωποφαγίαν. Οἱ τρελλοί! Διατί δὲν ἥρωτησαν ἐμένα; Ἀρκεῖ νὰ ἔξαφανίσουν τὴν ίδεαν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ τότε θὰ ἐξελιχθοῦν τὰ πάντα δπως ἐπιθυμοῦν... Ὁ ἄνθρωπος θὰ ἀναστῇ πλήρης θεῖκος, τιτανικὸν πείσματος καὶ τότε θὰ γεννηθῇ δὲ ἄνθρωπος-Θεός. Εἰς τὸν τοιοῦτον ἐπιτρέπονται τὰ πάντα. Δι' ἔνα θεόν δὲν ὑπάρχει νόμος». Ἡ ἀναλογία τοῦ κηρύγματος τούτου τοῦ Σατανᾶ πρὸς τὸ κήρυγμα τοῦ Nietzsche εἶναι σαφής. Ἀμφότεροι διδάσκουν τὸν θάνατον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν Ὑπεράνθρωπον. Καὶ δὲ Ντοστογιέφσκι προλέγει τὰς αὐτὰς σύνεπειας ἐκ τοῦ ἀφανισμοῦ τοῦ Θεοῦ, τὰς δποίας προαγγέλλει δὲ Nietzsche. Ἀλλ' ἐνῷ δὲύτερος θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ ὑπερανθρώπου τὴν θριαμβευτικὴν αὐτὴν ἀνακάλυψιν

τῶν νέων χρόνων καὶ τοῦ νέου ἀνθρώπου, ἐμφανίζει αὐτὴν ὁ πρῶτος ως ἀνακάλυψιν τοῦ Σατανᾶ, ὁ δόποιος κατορθώνει ἐν τέλει νὰ ἔξεγείρῃ τὸν ἀνθρωπὸν κατὰ τοῦ Θεοῦ, παρασύρων οὕτως αὐτὸν εἰς παραπλησίαν πρὸς τὴν ἴδικήν του κατακρήμνισιν ἀπὸ τὸν οὐρανόν. Ἐντεῦθεν γίνεται νοητὸν διατὶ τὸν ἀφανισμὸν τοῦ Θεοῦ δὲν θεωρεῖ ὁ Ντοστογιέφσκι ως λυτρωτικὴν πρᾶξιν τοῦ ἀνθρώπου, ὥπως ὁ Nietzsche, ἀλλὰ ως ὑποταγὴν εἰς τὸν ἔχθρὸν τοῦ Θεοῦ, ὁ δόποιος ἐμβάλλει εἰς αὐτὸν τὴν ψευδαίσθησιν ὅτι δύναται νὰ γίνῃ Θεὸς αὐτὸς ὁ ἕδιος. Ὁσάκις δὲν πράττει τοῦτο ἀνυψώνει εἰς τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ ὁ μηδενισμὸς εἴδωλα ψευδῶν Θεῶν. Μεταβάλλει εἰς τοιαῦτα τὴν ἐπιστήμην, τὴν τέχνην, τὴν δικαιοσύνην, τὴν κοινωνίαν, μίαν νέαν ἡθικήν.

Εἰς τὸν μηδενισμὸν τοῦτον, ὁ δόποιος φθάνει εἰς τὸν κολοφῶνα του κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ αἰῶνος, καὶ ὁ δόποιος συνεχίζεται μέχρι σήμερον ως κοινωνικὴ ἐπανάστασις, ἀντιπροτάσσει πάλιν τὸ πνεῦμα καὶ τὸν θεὸν ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος ἡ δόποια τείνει πρὸς ἰδεαλιστικὰς συνθέσεις καὶ παραλλήλως πρὸς τὴν δόπαιαν χωρεῖ, ἵδιᾳ ἀπὸ τοῦ πολέμου καὶ ἐντεῦθεν, ὅλον ἐν αὖξουσα θρησκευτικὴ ἀνησυχία καὶ ζήτησις. Οὕτω ἀνελίσσεται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας μεγαλειώδης ἄγων μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων κοσμοθεωριῶν, αἱ δόποιαι εἶναι παλαιόθεν γνωσταὶ ἐκ τῆς ἱστορίας, ἄγων μεταξὺ φυσικρατίας καὶ ἰδεαλισμοῦ. Ἡ πάλη αὕτη εἶναι πάλη μεταξὺ ὕλης καὶ πνεύματος, φύσεως καὶ ψυχῆς, ὑποδουλώσεως εἰς τὰς κατὰ φύσιν ὅρμὰς καὶ ἐσωτερικῆς, ἡθικῆς ἐλευθερίας. Καὶ διὰ νὰ ὅμιλήσωμεν τὴν γλῶσσαν τοῦ Goethe, εἶναι ἄγων μεταξὺ πίστεως καὶ ἀπίστίας, ὁ δόποιος ἀποτελεῖ κατὰ τὸν μεγάλον ποιητὴν τὸ περιεχόμενον τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ δόποιου ἡ ἐκάστοτε ἔκβασις καθορίζει τὴν ἀκμὴν ἡ τὸν μαρασμὸν τῶν πολιτισμῶν. Διότι χωρὶς πίστιν, χωρὶς ἀνάτασιν μέχρι τοῦ ὑπεραισθητοῦ, χωρὶς ἀφοσίωσιν εἰς ὑψηλά, αἰώνια ἴδαινικά, χωρὶς παροχὴν νοήματος εἰς τὴν ὑπαρξιν οὔτε ἀποτέλεσις προσωπικότητος εἶναι δυνατὴ οὔτε δημιουργία, διατήρησις καὶ προαγωγὴ οἰουδήποτε πολιτισμοῦ ἀξίου τοῦ ὀνόματος τούτου. Ἡ ἱστορία καὶ ἡ ψυχολογία εἶναι ἀφευδεῖς μάρτυρες τῆς ἀληθείας

τοῦ φαινομένου τούτου. "Οπου ἐπικρατεῖ μονομερῶς ἡ νόησις καὶ δπου ὡς μοναδικὴ θεότης λατρεύεται ἡ ἐπιστήμη, ἔκεī ἐρημώνεται ἀργά ἢ γρήγορα ἢ ψυχή:

"Ω ἐπιστήμη, ποὺ τὸν Θεὸν ὑπεροπτικὰ ἀφήνεις,
Μᾶς ὁδηγεῖς ψηλά, μὰ ὅμως στὴν παγωνιὰ τῆς ἔρημιᾶς.

"Εκεī δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀκμάζῃ τεχνικὸς πολιτισμός, δὲν φύονται ὅμως πνευματικαὶ δημιουργίαι. Διὰ τοῦτο ἐβεβαίωνε **ό ποιητὴς** τοῦ «Φάουστ» τὸν Eckermannο δτὶ ὁ **ἄνθρωπος** «εἶναι δημιουργικὸς μόνον ἐφ' ὅσον εἶναι θρησκευτικός». Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἔνα καὶ ἡμισυ περίπου αἰῶνα βραδύτερον κηρύττει ὁ βαθυστόχαστος Spranger, ἀσχολούμενος περὶ τὴν παθολογίαν τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ, δτὶ τὸ αἴτιον τῆς νόσου τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς στειρότητος του εἶναι ὁ κλονισμὸς τῆς πίστεως. Διότι πολιτισμοὺς δημιουργεῖ καὶ καθιστᾷ γονίμους μόνον ἡ θρησκευτική, ἡ ιδεαλιστική καθόλου κοσμοθεωρία. "Ανευ αὐτῆς καταπίπτουν εἰς ἔξωτερικόν, τεχνικὸν πολιτισμόν, δπως ὁ ίδικός μας.

* * *

"Ἐντεθεῖν τὸ διλημμα, ἐνώπιον τοῦ δποίου εύρισκεται ὁ **ἄνθρωπος** κατὰ τοὺς μεγάλους ἀγῶνας μεταξὺ φυσιοκρατίας καὶ ιδεαλισμοῦ. Πρὸ τοῦ διλήμματος αὐτοῦ εύρισκόμεθα πάλιν σήμερον. "Ο ψυχικὸς βίος, ἡ ἀξία μας ὡς πνευματικῶν ὅντων, τὸ ποιὸν τῆς δημιουργίας μας, ἡ τύχη τοῦ πολιτισμοῦ μας, ὅλα ἔξαρτωνται ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ διλημμα αὐτό, ἀπὸ τὴν θέσιν, τὴν δποίαν θὰ λάβωμεν ἀπέναντί του, ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν, εἰς τὴν δποίαν θὰ προβῶμεν. "Αν ἐκλέξωμεν τὴν φυσιοκρατίαν καὶ τὸν ύλισμόν, δεχόμεθα κατ' ἀρχὴν δτὶ εἴμεθα ἀπλῶς ἔξαρτηματα τῆς φύσεως, παίγνιον τῶν ὅρμῶν μας, διθλοι τυφλῶν, μηχανικῶν δυνάμεων τοῦ σύμπαντος, χωρὶς προσωπικότητα, χωρὶς νόημα, χωρὶς εύθύνην. "Αν. τούναντίον προτιμήσωμεν τὸν ιδεαλισμόν, διασώζομεν τὴν πνευματικήν μας ὑπόστασιν, ύψούμεθα εἰς ἐλευθέρας προσωπικότητας, ἀντιμετωπίζομεν τὴν ζωὴν ὅχι μόνον ὡς **ἀπόλαυσιν**, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ὡς καθῆκον, καὶ ἀποβαίνομεν δη-

μιουργικοί, δημιουργοί, ገν μή τινος ἄλλου, τούλαχιστον
ὅμως τοῦ ἔαυτοῦ μας εἰς προσωπικότητα, εἰς ἄνθρωπον
ἄξιον νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα τοῦτο Οὕτω προσχωροῦμεν εἰς
τὴν κατηγορίαν ἐκείνων, περὶ τῶν ὅποιων λέγει διὰ Morgenstern :

Εἴσοδος ἀπὸ κείνους ποὺ πάντα βαδίζουν.

Τὴν κατηγορίαν τῶν τοιούτων ἀνθρώπων διακρίνει ἡ
βούλησις πρὸς πίστιν, πρὸς τὸ ἴδαινικόν, πρὸς τὴν ἐλευθε-
ρίαν. Εἶναι οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι ἔχουν τὸ θάρρος νὰ
ἀντιτάσσουν εἰς τὰς ἀντινομίας τῆς ζωῆς, εἰς τὰς ἀντιφά-
σεις τῆς ὑπάρξεως, εἰς τὴν ἄλογον κίνησιν τῆς πραγματι-
κότητος τὸ κραταιόν «Μολαταῦτα» τῆς πίστεως. Διότι
αὐτὸς εἶναι τὸ νόημα τῆς τελευταίας ταύτης, ἡ ὑψωσις
ὑπεράνω τῶν φαινομένων, ἡ ὑπερνίκησις ἐκείνου, τὸ ὅποιον
φαίνεται, διὰ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ὑπεράνω αὐτοῦ δεσπόζει
τὸ πνεῦμα, ὁ λόγος, ἡ πρόνοια. 'Αλλ' ἡ πεποιθησις αὕτη
προϋποθέτει δύναμιν. Διὰ τοῦτο «ού πάντων ἡ πίστις».
Εἶναι γνώρισμα τῶν ἰσχυρῶν φύσεων, δοσαι ἐγγνώρισαν τὸ
«φίλημα τῆς Χιμαίρας». Καὶ τοσοὶ οἱ ἥρωες τῆς πίστεως,
ἀφανεῖς κατὰ τὸ πλεῖστον, εἶναι οἱ μεγαλύτεροι ἀπὸ
δλους τοὺς ἥρωας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι «ἡ πίστις, καθὼς ἔγρα-
φεν ὁ Lequier, εἶναι νίκη, ἀλλὰ διὰ μίαν μεγάλην νίκην
χρειάζεται καὶ μία μεγάλη μάχη. Μεγάλη νίκη, διότι ἡ
πίστις δημιουργεῖ θαύματα».

Προϋπόθεσις, ἔννοεῖται, τῆς ἀποφάσεως ἐκείνης εἶναι
ἡ στροφὴ πρὸς τὰ ἔσω, πρὸς τὸ ἔσωτερικόν σύμπαν. Διότι

«Οσα αἰσθήματα θεῖα μᾶς δῶσαν τὴν ζωὴν
Μουδιάζουν μὲς στὴ γῆινη χλαλοή».

Διὰ τοῦτο ἡ δυσχέρεια πρὸς τὴν τοιαύτην ἐκλογήν, καὶ μά-
λιστα παρ' ἡμῖν, διότι πείσμονες προσπάθειαι ἐνεφύτευσαν
βαθέως εἰς τὴν ψυχήν μας τὴν θετικιστικήν νοοτροπίαν, τὴν
μονομερή καὶ ἀποκλειστικήν πίστιν εἰς τὴν νόησιν καὶ ἀπο-
στροφὴν πρὸς πᾶσαν μεταφυσικήν. Συγγραφεῖς καὶ ἔκδό-
ται, λογοτέχναι καὶ μεταφρασταί, διανοούμενοι καὶ ἐπι-
στήμονες, πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ιδεολογίαι ἀμιλλῶνται
ἀπὸ δεκαετηρίδων πρὸς ἄλληλας πρὸς καλλιέργειαν καὶ

ἐνισχυσιν τῶν γνωρισμάτων τούτων τοῦ πνευματικοῦ μας βίου, τὰ δόποια κατέστησαν ἐνδημικά. Καὶ τὸ κῦμα τῆς συγχρόνου τεχνικῆς ἀπειλεῖ νὰ στρέψῃ ἀποκλειστικώτερον ἔτι τὴν προσοχὴν πρὸς τὰ ἔξω, πρὸς τὰ ύλικὰ ἀγαθά, πρὸς τὴν κενὴν περιεχομένου βιολογικὴν ἀπλῶς μορφὴν τῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ νόσος, ἀπὸ τὴν δόποιαν πάσχει ὁ σύγχρονος πολιτισμός, ἔχει προσλάβει τόσον ὀξεῖαν μορφὴν εἰς τὴν χώραν μας. 'Ωρισμέναι λειτουργίαι αὐτοῦ, ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἡ πολιτική, δεικνύουν ύπερτροφίαν, ἡ δόποια καταπνίγει τὰς λοιπὰς καὶ διαταράττει τὴν ἐνδητα τοῦ πνευματικοῦ βίου. Οὐδὲν ἄλλως τε ύπάρχει ἀντίρροπον. 'Αλλὰ καὶ ἀν ύπάρχουν τοιαῦτα, στεροῦνται ἀξίας, διότι εἶναι ἀψυχολόγητα, στενόκαρδα, κενὰ φιλοσοφικῆς πνοῆς: Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν δόποιον πείθουν συνήθως μόνον ἔκείνους, οἱ δόποιοι δὲν χρήζουν πειθοῦς. Καὶ ἐξ ἄλλου προτιμῶμεν ἀντὶ τῆς σοβαρᾶς καὶ ἐπιπόνου ὀδοῦ, ἡ δόποια ὀδηγεῖ κάτω εἰς τὰς «Μητέρας», ἀντὶ τοῦ πολυμεροῦς προσανατολισμοῦ, τὸν δόποιον ἐπιδιώκει ὁ Φάουστ, νὰ ἀκολουθῶμεν τὴν συμβούλην τοῦ Μεφιστοφελῆ:

«Κι' ἔδω κάλλιο ἔναν μοναχὸν ν' ἀκριαστῆς
καὶ στοῦ δασκάλου τὸ λόγο νὰ δρκίζεσαι».

* * *

Καὶ ὅμως ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου συνιστάται εἰς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀπόφασιν. Αὐτὴ μόνη ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀληθινήν, τὴν βαθυτέραν του φύσιν. Διότι ὁ ἀνθρωπος εἶναι μεθοριακὸν ὅν καὶ «φέρει τὸ πτερὸν τοῦ ἀετοῦ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς». Θρησκεύματα καὶ φιλοσοφήματα, καλλιτεχνικὰ δημιουργήματα καὶ μεγάλοι θρύλοι, ὅλα ἔξωτερικεύσεις τῶν μυχίων τῆς ψυχῆς τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι μυριόστομοι ἐκφράσεις τῆς ἀκαταλύτου δρμῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς διασκέλισιν τῶν ὅρίων, ἐντὸς τῶν δόποιων κρατεῖ αὐτὸν δέσμιον ἡ ἀτομικότης του, ἡ ζωὴ καὶ ἡ φύσις. 'Η νοσταλγία πρὸς κάτι τὸ ἀνώτερον καὶ καθαρώτερον εἶναι τὸ γνησιώτατον γνώρισμα τῆς ψυχῆς του. Μέσα του ζῆ ἡ «ἀνάμνησις» τοῦ Πλάτωνος, ἡ δόποια δημιουργεῖ τὴν ἀνάγκην πρὸς ἀνάτασιν, πρὸς πτῆσιν πέρα τοῦ κατ' αἴσθησιν

δεδομένου. Διότι συναισθάνεται ότι μόνον ο άνωτερος κόσμος, ο άξιων περιεκτικός, ο ύπο διχρόνων περιεχομένων διεπόμενος κόσμος είναι ο άληθινός. Καὶ δπως ἡ φιλοσοφία τοῦ μεγάλου Ιδεαλιστοῦ, είναι καὶ ο «Ψαρρᾶς» τοῦ Goethe, ἡ «Λορελάη» τοῦ Heine, ἡ «Θεία κωμωδία» τοῦ Δάντη, ο «Κένταυρος» τοῦ Rodin, τὰ δημιουργήματα τοῦ γοτθικοῦ ρυθμοῦ, ἐκφράσεις καὶ συμβολισμοὶ τοῦ μυχίου αὐτοῦ πόθου «πρὸς τὸ καλύτερο, γιὰ τὸ δποῖον ἔχουμε γεννηθῆ». Ο Schiller, ἀπὸ τὸν δποῖον παραλαμβάνομεν τὴν φράσιν αὔτην, διαβλέπει τὴν ἀξίαν τοῦ ἄνθρωπου εἰς τὴν «παιδιάν», εἰς τὴν ἴκανότητά του δπως ζῇ ἐναλλάξ εἰς τὸν ύπεραισθητὸν κόσμον τοῦ Ιδανικοῦ καὶ εἰς τὸν κόσμον τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος.

Καὶ στὴν ψυχή σου ὑπάρχει μιὰν ἄκρη
Ἄπὸ χρῶμα γαλάζιας λαχτάρας

κατὰ τὸν ώραῖον στίχον τοῦ Jörgen Moe. Διότι, δπως λέγει ὁ Ibsen, «συγγενεύομεν λίγο καὶ μὲ τὴ θάλασσα καὶ τὸν οὔρανό».

Ἐντεῦθεν ο πόθος πρὸς τὸ μακρυνόν, τὸ Ἐπέκεινα :

Πάντα λαχταρᾶ τὸ μακρυνὸν ἡ καρδιά.
Δὲν ἔέρω καλὰ ἢν τὸν οὐρανὸν θέλει.
Πρὸς τὸ μακρυνὸν ὥστόσο νὺ πετάξῃ γυρεύει,
Νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τὸν ἔαυτό της ζητᾶ.

Μία ἀκατανίκητος δρμὴ ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπον πρὸς ἀπόπλουν, πρὸς ἔξοδον, πρὸς ὕψωσιν πέρα τοῦ ἔαυτοῦ του μέχρι τῶν δρίων, δπου προσδοκᾷ νὰ συναντήσῃ τὸ αἰώνιον, τὸν «Ὑψηλὸν Συγγενῆ», πρὸς τὸν δποῖον ἔλκεται παρὰ τὴν συναίσθησιν τῆς ἀπὸ αὔτοῦ ἀποστάσεως. Διότι συναισθάνεται ότι γνήσιος, άληθινός βίος σημαίνει ἀκατάβλητον ζήτησιν τῆς ύψιστης ἀξίας, τοῦ ἐσχάτου νοήματος, εἰς τὸ δποῖον είναι δυνατή η ἀναγωγὴ τῆς ύπάρξεως.

* * *

Σκοπὸς τῆς παρούσης πραγματείας ἡτο νὰ καταστήσῃ συνειδητὸν εἰς τὸν "Ελληνα ἀναγνώστην τὸ διλημμα

έκεινο καὶ συγχρόνως νὰ καταδείξῃ ὅτι ούδεν ἀντικείμενικὸν ἐμπόδιον παρακωλύει τὴν ἐκλογήν. Ἡ ἐκλογὴ ἀπαιτεῖ ἀπόφασιν, ως ἔτοντοςαμεν ἥδη, εἶναι πρᾶξις τῆς βουλήσεως. «Οσα ἔξεθέσαμεν δι» ὅλου τοῦ βιβλίου συμβάλλουν εἰς τὴν διευκόλυνσιν τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς. Διότι κατέδειξαν παρ' ὅλογτὸν περιορισμὸν καὶ τὴν συντομίαν των ὅτι οὔτε ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη οὔτε ἡ νεωτέρα φιλοσοφία οὔτε καθόλου ἡ σύγχρονος ζωὴ ἀποτελοῦν ἐμπόδιον. Τούναντίον μάλιστα παρορμοῦν πάντα ἀπροκατάληπτον ἄνθρωπον νὰ προσχωρήσῃ ἀνενδοιάστως εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἴδεαλισμοῦ. «Ο μαγικὸς δὲ κόσμος δὲν ἐκλείστη». «Οσάκις δὲν διαισθανόμεθα τὴν παρουσίαν του «κλειστὸς δὲ νοῦς σου εἶναι, ἡ καρδιὰ νεκρή». Καὶ ἂν ἡ ἀνὰ χεῖρας πραγματεία δὲν ἥτο ὑποχρεωμένη νὰ μείνῃ περιωρισμένη εἰς ὠρισμένα χρονικὰ δρια, θὰ ἥδυνατο νὰ καταδείξῃ ὅτι ὅλα σχεδὸν τὰ φιλοσοφήματα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, ὅσα ἀνεφάνησαν διὰ τῶν αἰώνων, ἐκπροσωποῦν τὴν «φωτεινὴν» κοσμοθεωρίαν τοῦ ἴδεαλισμοῦ καὶ τῆς πνευματοκρατίας, δπως ὀνομάζει αὐτὴν ὁ Fechner καὶ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν «σκοτεινὴν», τὴν «νυκτίαν» κοσμοθεωρίαν τῆς φυσιοκρατίας καὶ τοῦ ὄλισμοῦ.

Ἡ νεωτέρα ψυχολογία κατέδειξεν ἐπάλληλα στρώματα ἐσωτερικῆς πραγματικότητος καὶ ἡ σύγχρονος ὄντολογία ὅμιλεῖ πειστικῶς περὶ διαφόρων κατηγοριῶν τοῦ Εἶναι. Ἐπίσης καὶ ἡ νεωτέρα βιολογία ἀπεκάλυψεν παραπλήσια στρώματα μιᾶς εὔρυτέρας πραγματικότητος. Ὅπαρχουν κύκλοι ὑπάρξεως στενώτεροι καὶ εὐρύτεροι. Ὁ ἀνθρώπινος κόσμος δὲν εἶναι ὁ μόνος καὶ ὁ ὅλος κόσμος, δπως δὲν εἶναι ὁ ὅλος καὶ μοναδικὸς ικόσμος ὁ κόσμος τῶν ὄρμῶν. Ὅποκάτω αὐτοῦ ὑπάρχουν διάφοροι κόσμοι τῶν ζώων, δπως ὑπάρχουν καὶ ὑπεράνω τοῦ ἴδικοῦ μας κόσμου εὐρύτεροι κύκλοι, τοὺς δποίους προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ ἡ φυσική. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀνθρώπινος κόσμος δὲν εἶναι ἔνιαῖος καὶ ὄμοειδής. Ποικίλλει εἰς βάθος καὶ πλάτος ἀναλόγως τῶν ὀριζόντων ἐκάστου, τῆς μορφώσεως του, τοῦ ψυχικοῦ του πλούτου, τῆς δυνάμεως τῆς διαισθήσεως. Πάντως ὁ κόσμος οὗτος τῶν ἀνθρώπων παραμένει μία ἐπὶ μέρους περίπτωσις δυνατῶν κόσμων. Ὁ καθ' αὐτὸν κό-

σμος είναι κάτι ἀπείρως περισσότερον. Ἡ ἐπιστήμη τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνος κατέδειξεν ἐξ ἄλλου τὸ ἀδύνατον τῆς ἀναγωγῆς τῆς ἀρμονίας τῶν ὁργανικῶν λειτουργιῶν καὶ μορφῶν εἰς μηχανικὰ αἴτια. Τούναντίον δέχεται ώς ἀναγκαίαν τὴν ἀποδοχὴν ἀνωτέρας τινὸς ἀρχῆς, ἡ ὅποια προδιαγράφει τὴν ἀρμονίαν ταύτην καὶ δίδει τὴν κατεύθυνσιν. Ὁ κόσμος είναι κάτι περισσότερον ἀπὸ ὅλην καὶ τυφλὰς μηχανικὰς κινήσεις. Είναι ἐκδήλωσις δημιουργική, ἀνάλογος πρὸς τὴν δρᾶσιν τοῦ πνεύματος. Δρᾶσις διὰ τῆς λεγομένης ὅλης, τῆς ὅποιας δύμως ὑπερέχει ἀπείρως εἰς σημασίαν, διότι είναι ἀπόρροια τοῦ κόσμικοῦ πνεύματος. «Ο φιλόσοφος ἀκούει τὰ αἰώνια βήματά του εἰς τὸ βάθος τοῦ κόσμου». Διότι ὅπου καὶ ἀν στραφῇ βλέπει μορφάς, αἰσθησιν μορφῆς καὶ βούλησιν πρὸς μορφήν, πρὸς λογικὴν τάξιν καὶ πρὸς αἰσθητικὴν συμμετρίαν γραμμῶν καὶ χρωμάτων. Ὅποιος τὸ κράτος τοῦ θαυμασμοῦ, εἰς τὸν διποῖον ἔμβάλλει τὸν ἐρευνητὴν ἡ θεώρησις τῶν «ἀπειγράπτως ὑψηλῶν ἔργων» τῆς δημιουργίας, γράφει ὁ βοτανικὸς Heer τοὺς στίχους, οἱ διποῖοι ἥχοιν ώς διμολογία πίστεώς :

Ὦ οποιος ἐπιπόλαια τὴν φύση βλέπει
Μὲς στὸ ἀπέραντο εὔκολα χάνεται σύμπαν.
Μὰ δποιος βαθύτερα στὰ θαύματά της μπαίνει,
Στὸ θεὸν πάντως φυάνει, τῶν κόσμων τὸν Κύριο.

Πολὺ ἀσφαλέστερον δύμως φθάνει εἰς αὐτὸν ὅταν θεωρῇ τὰ θαυμάσια τοῦ πνεύματος, τὴν πραγματικότητα του καὶ τὴν αὐτονομίαν του, τὴν ἐλευθερίαν του καὶ τὴν δημιουργικήν του πνοήν, τὴν ποικιλίαν τῶν μορφῶν τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τὴν ἔξευγενίζουσαν δύναμιν τοῦ Ιδανικοῦ. Πρὸ πάντων ἐὰν αὐτὸς δ ἕδιος ἔχει ὑψωθῆ εἰς πνευματικὸν ἄνθρωπον, δηλαδὴ ἐὰν ὑπέταξε ἔσαυτὸν εἰς τοὺς σκοποὺς καὶ τὴν νομοτέλειαν τοῦ πνεύματος. Ἐπὶ τῶν κορυφῶν, εἰς τὰς δρῦσας ἀνέρχεται κατὰ τὸν τρόπον τούτον, αἰσθάνεται ἐλευθέραν καὶ ὀλοκληρωμένην τὴν Φυχήν του καὶ ἥμπορεῖ νὰ λέγῃ μετὰ τοῦ Φάουστ : «Ἐδῶ εἴμι ἄνθρωπος, νὰ εἴμι ἄνθρωπος μπορῶ».

Κύριον γνώρισμα τοῦ τοιούτου ἀνθρώπου εἶναι ἡ νοσταλγία καὶ ἡ προσπάθεια. Διὰ τοῦτο εἴμεθα μεθοριακά ὅντα, βαδίζομεν ἐπὶ τῶν ὁρῶν, ὅπου πεπερασμένον καὶ ἄπειρον ἔφάπτονται ἀλλήλων. Καὶ δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι «πρὸ τὸ κεῖ πέρα κλειστὴ μᾶς εἶν’ ἡ θέα». ‘Υπάρχουν διοράσεις τοῦ μεταφυσικοῦ, τὰς ὁποίας ἔβιωσεν βραδύτερον αὐτὸς οὗτος ὁ Goethe, ὁ δποῖος εἶχε γράψει τὸν ἀφορισμὸν αὐτόν, καὶ τὰς ὁποίας ώμολόγησεν καὶ αὐτὸς ὁ Κάντιος. ‘Αλλ’ εἰς αὐτὰς ὁδηγεῖ ὅχι ἡ νόησις, ἀλλ’ ἡ κίνησις τῆς ζωῆς, τὰ «μεταφυσικά» συναισθήματα, τὰ βιώματα, τὰ δποῖα γεννοῦν εἰς τὸν ἄνθρωπον αἱ ἀντινομίαι τῆς ὑπάρξεως, ἡ ἐσωτερικὴ διάσπασις, ἡ πάντοτε ἀνικανοποίητος ὄρμὴ πρὸς τὸ ἀπεριόριστον, τὸν εὔρυτερον ἐκεῖνον συνολικὸν κόσμον. “Η, ως λέγει ὁ Stranger: «Διὰ τῆς μεταφυσικῆς κινήσεως τῆς ψυχῆς συμμετέχομεν εἰς τὰ ἔσχατα μυστήρια». ‘Αρκεῖ γὰρ εἴμεθα ἴκανοι πρὸς βίωσιν τῶν κινήσεων τούτων διὰ τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ἐσωτερικότητα τοῦ στήθους μας. ‘Η βίωσις αὕτη εἶναι ἡ πηγὴ τῆς πίστεως. Διότι ἡ πίστις δὲν εἶναι ἀπόρροια τῆς γνώσεως, καὶ μάλιστα τῆς γνώσεως τῆς φύσεως. ‘Η φύσις μόνον ἐνδείξεις δύναται νὰ παράσχῃ, χρησίμους πρὸς ὁχύρωσιν τῆς ἀλλοθεν προϋπαρχούσης πίστεως. Deus non scitur, sed creditur. Πηγὴ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως εἶναι τὸ βίωμα, τὸ δποῖον εἶναι δυνατόν, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ἀνήκει εἰς δύο κόσμους ταύτοχρόνως, εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον καὶ εἰς τὸν ὑπεραισθητὸν κόσμον τῶν ἀξιῶν. ‘Η θρησκευτικὴ λοιπὸν γνῶσις διαφέρει τῆς γνώσεως, ἡ δποία ἀναφέρεται εἰς τὰ ἔξωτερικὰ ἀντικείμενα, εἰς τὰ ἀξιώματα καὶ τὰς ἀληθείας τῶν μαθηματικῶν. ‘Ομοιάζει πρὸς τὴν γνῶσιν, τὴν δποίαν ἐκφράζομεν διὰ τῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων, οἷαι λ.χ. αἱ ἐπόμεναι: ἡ εὐθύνη εἶναι καθῆκον ἡ φιλαλήθεια εἶναι ἐπαινετή. Καὶ ἐδῶ πρόκειται περὶ ἀληθειῶν. ‘Ἐκφράζουν κάτι τὸ πραγματικὸν καὶ ισχύον καὶ εἶναι αὔτοφανεῖς. ‘Αλλὰ διὰ νὰ ισχύουν ἔχουν ἀνάγκην τῆς συγκαταθέσεώς μας καὶ προϋποθέτουν ψυχικὴν ἀνάτασιν. Εἰς τὸν κόσμον τῶν ἀληθειῶν αὐτῶν εἰσδύομεν καὶ ἀποκτῶμεν βεβαιότητα περὶ αὐτοῦ διὰ τῆς πίστεως, διὰ τοῦ βιώματος, τῆς διαισθήσεως καὶ τῆς ἀπομαντεύσεως. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀληθεῖαι, αἱ

όποιαι ἐκφράζουν συγχρόνως κάτι ἀπὸ τὴν ἐσωτάτην φύσιν τῆς ὅλης ψυχῆς τοῦ βιούντος αὐτὰς ἵποκειμένου. Δυνάμει αὐτῶν εἰσχωροῦμεν ἀπὸ τῶν φαινομένων εἰς τὴν οὐσίαν, ἀπὸ τοῦ παροδικοῦ εἰς τὸ αἰώνιον, ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας εἰς τὸ βάθος. Πρόκειται περὶ ἐσωτάτων, μὴ δεκτικῶν λόγου ἐντυπώσεων, αἱ ὁποῖαι ἀναβλύζουν ἀμέσως ἐκ τοῦ βιώματος. Αἱ ἐντυπώσεις αὗται ἀφυπνίζουν μέσα μας τὴν «ἀνάμνησιν», διότι πληροῦν τὴν ψυχὴν ἀπὸ προαισθήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀληθῆ οὐσίαν καὶ τὸ νόημα τοῦ κόσμου^{καὶ} τοῦ ἰδίου ἡμῶν βίου. Τὴν γνωστικὴν ταύτην δύναμιν τῆς ψυχῆς ἀνεκάλυψε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους δοκίματα τοῦ Κάντιος. «Πράγματι, ἐὰν γεμίσῃ κανεὶς μὲ τοιούτους στοχασμούς τὸ θυμικόν του, γεννᾷ ἡ θέα τοῦ ἀστερόδεντος οὐρανοῦ εἰδός τι εὐαρεστήσεως, τὴν ὁποίαν μόνον εὔγενεῖς ψυχαὶ εἶναι εἰς θέσιν νὰ δοκιμάσουν. Μέσα εἰς τὴν σιωπὴν τῆς νυκτὸς καὶ τὴν ἡρεμίαν τῶν αἰσθήσεων δミλεῖ ἡ κρυφὰ γνωστικὴ δύναμις τοῦ ἀθανάτου πνεύματος μίαν ἀνείπωτον γλῶσσαν καὶ συγκροτεῖ ἀνεξελίκτους ἐννοίας, τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν συναίσθησιν, ἀλλὰ τὰς ὁποίας δὲν ἡμποροῦμεν νὰ περιγράψωμεν». Ο Fries ἔστρεψε μετὰ τὸν Κάντιον τὴν προσοχὴν πρὸς τὸ φαινόμενον τοῦτο καὶ ἐκήρυξε τὴν σφαῖραν ταύτην τῶν βιωμάτων τοῦ θυμικοῦ παράλληλον πρὸς τὰς βεβαιότητας τῆς ἐπιστήμης. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐστηρίχθη ἐπὶ τῶν ἐντυπώσεων τοῦ ὠραίου καὶ τοῦ ὄψηλοῦ, αἱ ὁποῖαι δηγοῦν πέρα τῆς ἐκ τῆς φύσεως γνώσεως καὶ πρὸς τὰς ὁποίας οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει ἡ λογικὴ γνῶσις καὶ αἱ κατηγορίαι της. Διὸ αὐτῶν βιούμενον κατ' ἄμεσον τρόπον, γνωρίζομεν διὰ τοῦ συναίσθήματος ὅτι ἡ πραγματικότης εἶναι πλατυτέρα τῆς νοήσεως ἡμῶν καὶ ἀπομαντεύομεν κάτι ἀπὸ τὸ καθ' αὐτὸν νόημα καὶ τὴν καθ' αὐτὸν οὐσίαν τοῦ πάντος. Κατὰ πάραπλήσιον τρόπον δミλεῖ καὶ δοκίματα τοῦ Schleiermacher περὶ τῆς βιωσεως τοῦ Θείου διὰ τῆς ἐνοράσεως καὶ τοῦ συναίσθήματος. Διὰ τῶν ἐντυπώσεων τοῦ πεπερασμένου λαμβάνει τὸ θυμικὸν πεῖραν τοῦ ἀπολύτου καὶ διαισθάνεται τὸ αἰώνιον διὰ τοῦ παροδικοῦ. Κύριον ἔργον τῆς ἀπολογητικῆς θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ κατάδειξις τῶν δικαιωμάτων τῆς πίστεως ἔναντι τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. 'Αλλ' αὐτῇ αὕτη

ἡ πίστις ἔξαρτᾶται ἐκ τῆς ψυχικῆς μας ποιότητος, εἶναι πρᾶξις τῆς βουλήσεως καὶ εἰς τοῦτο ἀκριβῶς συνίσταται ἡ ἡθικὴ τῆς ἀξίας κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ μεγάλου ἀποστόλου του. "Οθεν καὶ ἡ ἄνοδος μας ἀπὸ τοὺς στενωτέρους πρὸς τοὺς εὐρυτέρους κύκλους, ἀπὸ τὰς κατώτερα εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς πραγματικότητος, ἔξαρτᾶται ἀπὸ ἡμῶν τοὺς Ιδίους, ἔξαιρέσει βέβαια ἐκείνων, οἱ ὅποιοι, ὅπως ὁ βοηθός τοῦ Φάουστ Βάγνερ, δύνανται νὰ ἀπάντων εἰς τὴν ὁρμὴν πρὸς «ἀπόπλουν»:

«Φτερὸν
πουλιοῦ ποτὲ ἡ ψυχὴ μου ἐμὲ δὲν θὰ ζηλέψῃ».

"Η προσπάθεια αὐτὴ πρὸς ἄνοδον, ἡ ζήτησις τῶν μεθορίων καὶ ἡ ἐπ^ο αὐτῶν διατριβὴ εἶναι αἱ πηγαὶ, ἀπὸ τὰς ὅποιας ἀντλεῖ νόημα ἡ ὑπαρξίας καὶ ἀποκτᾷ ἀξίαν ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἀξία αὐτὴ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸ ὕψος ἐκείνου, τὸ ὅποιον ἐπιζητεῖ. Καὶ τὸ ζητούμενον εἶναι ἡ ἐνανθρώπησις, ἡ ὅποια μόνον διὰ τῆς ἐπαφῆς πρὸς τὸ πνεῦμα ἐπιτυγχάνεται, ἡ ὄλοκλήρωσις, ἡ λύτρωσις. Ἡ ἄνοδος αὐτὴ σημαίνει κάθιδον εἰς τὸ ἐσώτατον ἐγώ μας, τὸ δποῖον συνιστᾷ τὴν ἀληθινήν μας φύσιν, διότι εἶναι ἀκτίς κατολισθήσασα ἐντὸς τοῦ στήθους μας ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ ἀνεσπέρου Φωτός :

"Υπάρχει μέσα σου ἔνα ἐγώ βαθειὰ κρυμμένο
Καὶ εἶναι αὔστηρὸ σὰν ἔνα ἔνο Ξένο Ξένο.
Μὲ μεγάλα σὲ κυττάζει μάτια καὶ στοχαστικά.
Τὸ μάτι σὲ κυττάζει τοῦ Θεοῦ, ποὺ κρύβεις μέσα σου.

* * *

Πρὸς τὸ βίωμα τοῦτο συνδέεται ἡ πίστις, πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν λοιπὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου, πρὸς τὴν ἡθικὴν του συνείδησιν. Πίστις εἶναι βεβαιότης ἀναφερομένη εἰς ὑπερεμπειρικὴν πραγματικότητα καὶ ρυθμίζουσα τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο ἡ ὑπαρξίας τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσωπικότητος, ὡς πνευματικοῦ ὄντος ἔξαρτᾶται ἐκ τῆς πίστεως. Αὕτη παρέχει τὴν ψυχικὴν ἀσφάλειαν διὰ τοῦ νοήματος, τὸ δποῖον ἐμβάλλει